

ביטחון אנושי ומגמות הומניטריות בעזה: מבט על העשור החולף

בנדטה ברטי ואליזבט צורקוב

בין השנים 2005 ל-2017 עברה רצועת עזה סדרה של מהפכות ומשברים גדולי ממדים, ביניהם הנסיגה הישראלית החד-צדדית ב-2005; ניצחונו של חמאס במאבק שפרץ לאחר הבחירות בינו לבין פתח, ואשר הגיע לשיאו בהשתלטותו של הארגון על הרצועה ב-2007 ושלושה סבבים של לחימה נגד ישראל. זאת ועוד, בעשור שחלף מאז 2007 הייתה רצועת עזה מנותקת במידה רבה מן העולם, כאשר הכניסה והיציאה של סחורות ואנשים הוגבלה או נמנעה לחלוטין. השילוב בין כל הנסיבות האלה הביא להרעה במדדים ההומניטריים והכלכליים ברצועה, וגבה מחיר כבד מן האוכלוסייה ומן התשתית האזרחית. מאמר זה סוקר את המצב ההומניטרי בעזה, תוך הדגשת כמה מן המגמות הרלוונטיות ביותר והצבתן בהקשר של המסגרת הרחבה יותר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל, והעימותים בין ישראל לחמאס בפרט.

רבים סבורים שהסגר על עזה משמש את ישראל למאבק לגיטימי נגד איומים ביטחוניים, אך הוא יושם למעשה גם כאמצעי להפעלת לחץ על האוכלוסייה האזרחית ועל השליט בפועל בעזה – חמאס. אף על פי שנרשמו מספר שינויים בכל הקשור לגישה לרצועה, ההגבלות הנותרות, מעשי האיבה המתמשכים והמבצעים הצבאיים של ישראל בעזה, וכן השסע הפוליטי בקרב הפלסטינים גורמים סבל מתמשך רב. עשר שנים לאחר השתלטות חמאס ממשיכים התושבים לשלם את מחירו של המצב הקשה הקיים, בעוד בידודה והפרדתה של עזה גוברים ללא הרף.

עזה: בין בידוד לגישה מוגבלת

המצב ההומניטרי הנוכחי השורר ברצועת עזה הוא במידה רבה תוצאה של בידודה של הרצועה מישראל, מהגדה המערבית ומהעולם. בשני העשורים הראשונים לכיבוש הישראלי של רצועת עזה הייתה תנועת האנשים לישראל ולגדה המערבית בלתי מוגבלת

ברובה, אולם בשנים שלאחר מכן הוטלו בהדרגה מגבלות על תנועת אנשים וסחורות. המצב הקשה השורר כיום בעזה הוא שיאן של ההגבלות אשר החלו בראשית שנות התשעים וגברו בפרקי זמן שונים, ביניהם, בין היתר, פרוץ האנתיפאדה השנייה בשנת 2000, תוצאות הבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב־2006, שבהן זכה חמאס ברוב המושבים בפרלמנט, והשתלטות חמאס על עזה ב־2007.

לאחר הבחירות ב־2006 הנהיגו ישראל והקהילה הבינלאומית מדיניות של בידוד ולחץ כלכלי על חמאס. ישראל הטילה הגבלות נוספות על תנועת סחורות ואנשים, והסיוע הבינלאומי הורחק מן הממשלה המונהגת בידי חמאס. ישראל עצרה גם את העברת כספי המסים והמכס שגבתה עבור הרשות הפלסטינית.¹ מדיניות זו הורחבה בעקבות השתלטות חמאס על הרצועה ב־2007, כאשר ישראל פתחה במדיניות של "מלחמה כלכלית" שכללה איסור על שיווק וייצוא סחורות כלשהן מעזה, והגבלות חמורות על הסוג הסחורות האזרחיות ועל הכמויות שהותר לייבאן לתחומי הרצועה. אף על פי שמטרתה של מדיניות זו תוארה על ידי פקיד ישראלי בכיר כ"מניעת שגשוג, מניעת פיתוח, מניעת משבר הומניטרי",² היא נועדה להפעיל לחץ מרבי על עזה במטרה להחליש ולבודד את חמאס, וישראל הרחיקה לכת עד כדי שימוש בנוסחאות מתמטיות לחישוב כמות מוצרי המזון שהיא אפשרה להכניס לעזה.³

מדיניות המלחמה הכלכלית יושמה בעוצמה מלאה בין 2007 ל־2010, אך לא הביאה להחלשתו של חמאס מבחינה פוליטית או צבאית. להפך, בידודה של עזה ביצר עוד יותר את תפקידו ואת השפעתו של חמאס על כלכלתה של הרצועה ופגע קשות במגזר הפרטי, תוך הגברת תלותה של האוכלוסייה האזרחית בסיוע ממשלתי ובינלאומי לשם הישרדותה. בד בבד הביא הסגר שהוטל על עזה לפריחתה של כלכלה מקבילה, אשר התבססה על המנהרות העוברות מתחת לגבול בין עזה למצרים ואפשרה לחמאס להשיג הכנסות עבור הזרוע הפוליטית והזרוע הצבאית שלו.

כישלון המדיניות והלחץ הבינלאומי הביאו לנטישתה לכאורה בעקבות פרשת המשט של ה'מאזוי מרמרה' ב־2010, שבמהלכו הביא ניסיון של אזרחים טורקים לפרוץ את המצור הימי על עזה לעימות אלים עם כוחות חיל הים הישראלי, ולמשבר דיפלומטי בין טורקיה לישראל. בעקבות אירועי 2010 הקלה ישראל באופן חלקי את ההגבלות שהטילה, הסירה את המגבלות על הכנסת מוצרי מזון ובמקומן הנהיגה מעקב אחר הכנסת מגוון רחב של סחורות שהוגדרו כבעלות שימוש כפול, שכן בנוסף לשימוש האזרחי ניתן לעשות בהן גם שימוש למטרות צבאיות.⁴ מוצרים אלה כללו מלט, מכשירי רנטגן, קורות עץ וסוגים רבים של צינורות ופריטים אחרים שנדרשו עבור התעשייה ולצורך שיקום ותחזוקת תשתית המים, הביוב והחשמל של הרצועה.⁵

מאז 2010 התקיימו דיונים חוזרים ונשנים באשר לשינויים נוספים במדיניות והקלת בידודה של עזה, בייחוד בעקבות סבבי הלחימה בין חמאס וישראל ב־2012

וב-2014. בשני אירועי ההסלמה דווח כי המשא ומתן על הפסקת האש כלל דיונים על המרכיבים השונים של בידודה של עזה, כאשר בכירים ישראלים הצביעו על הצורך במציאת נתיב פעולה חלופי. לדוגמה, בהפסקת האש של 2012 נקבע כי יש לתת מענה לסוגיית "פתיחת המעברים והקלת תנועת אנשים והעברת סחורות".⁶ אף כי הגבלות מסוימות אכן הוסרו, שינויים אלה לא היו נרחבים דיים כדי לחולל שינוי מהותי בכל הקשור לבידודה של רצועת עזה ולקשייה.⁷

המצב ברצועת עזה החריף מאוד אחרי קיץ 2013, כאשר בעקבות הדחתה של ממשלת מוחמד מורסי במצרים הוטלו הגבלות נוקשות על מעבר הגבול ברפיח, ובעקבותיהן ריסוק מחמיר של כלכלת המנהרות. בסופו של דבר הביא השילוב בין הבידוד ללחץ לסבב לחימה נוסף בקיץ 2014.

במהלך המבצע הצבאי בעזה ב-2014 החלה ישראל לדון פעם נוספת באפשרות של "הקלה" נוספת במדיניותה כלפי עזה. הדבר הוביל, בין היתר ולראשונה מאז 2007, להסרת כמה מן ההגבלות על שיווקן של סחורות מתוצרת עזה בגדה המערבית ובישראל. עם זאת ממשיכות ההגבלות הנוותרות לערער את הצמיחה ותורמות לשיעור האבטלה הגבוה ברצועה. יתרה מזאת, ישראל ממשיכה לפקח באופן הדוק על תנועת האנשים מעזה ואליה, ומגבילה בעיקר את תנועתם של אנשי עסקים, חולים הנזקקים לטיפול רפואי ו"מקרים הומניטריים יוצאי דופן".

בעקבות העימות ב-2014 הסכימה הרשות הפלסטינית, בעקבות התעקשותה של ישראל, להקים את 'המנגנון לשיקום עזה' (GRM) שהאו"ם אמור היה לפקח עליו. המנגנון מאפשר לישראל לשלוט על קצב הכניסה של חומרי בניין לתוך הרצועה ומעניק לה סמכות לפקח ולהטיל וטו על כל פרויקט בנייה ועל כל מרכיביו. נכון ליולי 2017 הוגשו למעלה מעשרת אלפים פריטים לאישורה של ישראל על פי ה-GRM.⁸ במקביל ממשיכה ישראל להגביל את אזור הדיג מול חופי עזה לשישה מיילים ולקיים אזור חיץ לאורך הגדר עם עזה. עומקו של אזור החיץ מאה מטרים לפחות, והוא כולל חלק גדול מן הקרקעות החקלאיות של עזה. צה"ל משתמש באש חיה לשם הרתעה מפני כניסה לאזור החיץ.

לבסוף, ב-2016, בעקבות מגמה ראשונית שהחלה בסוף 2014, ואשר נראתה כמרמזת על הקלת הסגר, שינתה ישראל כיוון ושבה להטיל הגבלות הדוקות יותר, במיוחד בכל הנוגע לתנועת אנשים.⁹ בנוסף הרחיבה ישראל בסוף 2015 את רשימת הסחורות לשימוש כפול ל-61 סעיפים, ביניהם קורות עץ וציוד להרמת משאות כבדים.¹⁰ בספטמבר 2016 קבע מתאם פעולות הממשלה בשטחים תקנה חדשה הכוללת עונשים על ניסיונות לייבא לעזה מוצרים המיועדים לשימוש כפול ללא אישור מוקדם. התקנה מטילה קנס של למעלה ממיליון ש"ח (יותר מ-280 אלף דולר) על הספקים של סחורות אלה.¹¹ עקב העמימות האופפת את הרשימה ופריטים המהווים למעשה קטגוריות נרחבות כגון

"ציוד תקשורת", מתאמצים סוחרים עזה לעתים קרובות להבין עבור אילו פריטים נדרש אישור מוקדם כפריטים לשימוש כפול, ואילו פריטים אינם מצריכים אישור. לעובדה זו השפעה מצננת על כלכלתה של עזה, שכן הסוחרים ואנשי העסקים מהססים או מוותרים לחלוטין על ניסיונות להזמין פריטים העשויים להרחיב את פעילותם העסקית.

ההשפעה ההומניטרית

ברמה הכלכלית נרשמה בעשור האחרון ירידה בתמ"ג השנתי לאדם מ-1,096 דולר ל-970 דולר ב-2014,¹² ועלייה בשיעור האבטלה, מ-29.7 אחוזים ב-2007 ל-41.7 אחוזים ב-2016, לצד ירידה בשכר היומי.¹³ נתונים אלה בולטים בייחוד בהשוואה לאינדיקטורים כלכליים בגדה המערבית. לדוגמה, על פי הנתונים העדכניים, שיעור משקי הבית שאינם זוכים לאספקה מובטחת של מזון ברצועת עזה גבוה פי 2.5 מזה שבגדה המערבית, כאשר 47 אחוזים ממשקי הבית סובלים מחוסר ביטחון תזונתי.¹⁴ מצב התשתית האזרחית והשירותים הציבוריים בעזה החמיר אף הוא במהלך העשור האחרון. סבבי הלחימה החוזרים ונשנים הביאו להרס התשתית בעזה ובכלל זה מתקני אנרגיה חיוניים, ותרמו לפגיעה הקשה בכלכלת הרצועה. אספקת החשמל נמוכה בהרבה מן הביקוש. בימים הטובים ביותר, כאשר שלושת מקורות אספקת החשמל לעזה פועלים בקיבולת המרבית, זוכים תושבי עזה לחשמל במשך שמונה שעות, ובעקבותיהן שמונה שעות של ניתוקי זרם והפסקות חשמל יזומות. ב-2017 נפגעה אפילו אספקת חשמל זעומה זו עקב מחלוקת פוליטית באשר לתשלום עבור השירותים בין הרשות הפלסטינית לחמאס, השולט בפועל בעזה. המצב החריף בשל החלטת הקבינט הישראלי להיענות לבקשתה של הרשות הפלסטינית ולצמצם את אספקת החשמל לעזה.

למעלה מעשור נמצאת התשתית האזרחית החיונית בעזה תחת מתקפה, בין אם בזדון או כתוצאה ממידה מסוימת של רשלנות מכוונת. ב-2006, בעקבות חטיפתו של החייל הישראלי גלעד שליט, פגעה ישראל בשישה מבין השנאים של תחנת הכוח של עזה, ובמאגרי הדלק שלה.¹⁵ הנזק לא תוקן במלואו מאז, עקב האיסור על הכנסתם של חלקים מסוימים הדרושים לצורך התיקונים ומוגדרים על ידי ישראל כמיועדים לשימוש כפול. לאחר תיקונים חלקיים בלבד מסוגלת תחנת הכוח להפיק 80 עד 90 מגה-וואט לכל היותר. במהלך העימות ב-2014 פגעו ההפגזות הישראליות פעם נוספת בתחנת הכוח, וכן במאגר המים אל-מונטאר בשכונת סג'עיייה. מאגר המים נבנה כחלק מפרויקט שמטרתו שילוב מים המיובאים מישראל במי הבארות של עזה, לשם הגדלת כמות מי השתייה הזמינים ברצועה. קווי חשמל, כבישים ורשתות מים וביוב נהרסו אף הם בכל אחד מסבבי הלחימה. פעולות התיקון של חלק ניכר מתשתית אזרחית זו התעכבו במידה רבה עקב ההגבלות על הכנסת הציוד הדרוש ומימון בלתי מספיק.¹⁶

תדירותם של המבצעים הצבאיים והיקף הנזקים לתשתית האזרחית תרמו לחוסר הרצון של הקהילה הבינלאומית ליזום ולסייע בבנייתם של מתקני תשתית ברצועת עזה. בהיעדר ערבויות להגנה על תשתיות אלה קשה להבטיח נכונות או מימון לבנייתן – זאת בנוסף לחוסר הבהירות באשר להיתרים להכנסת חומרים וציוד הדרושים לשם הבנייה. תבערות חוזרות ונשנות אלה וההרס שהן מביאות עמן, בצירוף מערכת ההגבלות על הכנסת סחורות לעזה והוצאתן ממנה, מרתיעות אף הן את המגזר הפרטי מהשקעה ברצועה.

שיקומה של רצועת עזה מאז סבב הלחימה ב־2014 מתקדם בקצב איטי עקב השילוב בין מימון מוגבל, מתחים פנים־פלסטיניים בין חמאס לרשות הפלסטינית והתעקשותה של ישראל לאשר כל פרויקט בנייה, וכל אחד מן הפריטים והחומרים הדרושים לשם כך. מימון בלתי מספיק מצד תורמים ומצבה העגום של כלכלת עזה מונעים מרבים מתושבי הרצועה לרכוש חומרי בנייה ולבנות מחדש את בתיהם. נכון לחודש מאי 2017 חיו עדיין יותר מ־30,000 מתושבי עזה במגורים זמניים, לאחר שבתיהם נהרסו או ניזוקו קשות בעימות ב־2014.

מבט לעתיד

סקירה קצרה של העימות החוזר ונשנה, בין ישראל לחמאס, ההגבלות הכלכליות המתמשכות והבידוד הבינלאומי מסבירים מדוע נרשמה בעשור האחרון הידרדרות כמעט בכל המדדים של הביטחון האנושי ברצועת עזה: מגישה לשירותי בריאות וחינוך ועד זמינות מי השתייה, ומביטחון תזונתי תעסוקה. המצב החמור השורר בעזה מידרדר בקצב קבוע מבחינת איכות הסביבה, הכלכלה, התשתית והמשילות. מצב העניינים הנוכחי צפוי להשפיע באופן ממושך, נרחב וארוך טווח הן על הכיוון העתידי שאליו תצעד עזה, והן על עתידו של האזור כולו.

הערות

- 1 Benedetta Berti, "Non-State Actors as Providers of Governance: The Hamas Government in Gaza between Effective Sovereignty, Centralized Authority, and Resistance," *Middle East Journal* 69, no. 1 (2015), <https://goo.gl/uWnZFW>
- 2 Tim McGirk, "One Year Since Israel's Offensive, Gaza Still Suffers," *Time*, December 28, 2009, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1950180,00.html>
- 3 'Red Lines' presentation released after 3.5-year legal battle: Israel calculated the number of calories it would allow Gaza residents to consume, *Gisha*, October 17, 2012, <http://gisha.org/press/1264>
- 4 ראו "Information Sheet: Dark-Gray Lists" בקישור <http://gisha.org/publication/4860>, ורשימת פריטים לשימוש כפול באתר COGAT, <http://www.cogat.mod.gov.il/en/services/Documents/List%20of%20Dual%20Use%20Items%20Requiring%20a%20Transfer%20License.pdf>

- “Let it Flow: How the Israeli Blockade has Brought Gaza to the Brink of a Water and Sanitation 5
Crisis.” Information Sheet: Dark-Gray Lists וכן: Catastrophe,” *EWASH*, March 21, 2016.
- “Text of Israel-Hamas Ceasefire Agreement,” *Jerusalem Post*, November 21, 2012, [http:// 6](http://www.jpost.com/Defense/Text-of-Israel-Hamas-cease-fire-agreement)
www.jpost.com/Defense/Text-of-Israel-Hamas-cease-fire-agreement
- “The Monthly Humanitarian Monitor | February 2013,” Occupied Palestinian Territory, March 7
25, 2013, <https://www.ochaopt.org/content/monthly-humanitarian-monitor-february-2013>.
- ראו דוח של GRM ב: [http://grm.report/#/DualUse/List 8](http://grm.report/#/DualUse/List)
- ““New Factsheet: ‘Security Blocks’ Restricting Exit from the Gaza Strip Disrupt the Lives 9
of Thousands,” *Gisha*, December 2016, <http://gisha.org/publication/5551>
- Information Sheet: Dark-Gray Lists. 10
- COGAT, “Regulation on Imposition of Fines on those Illicitly Transferring Dual-Use Items 11
to the Gaza Strip,” September 2016, [http://www.gisha.org/UserFiles/File/LegalDocuments/](http://www.gisha.org/UserFiles/File/LegalDocuments/procedures/merchandise/190.pdf)
[procedures/merchandise/190.pdf](http://www.gisha.org/UserFiles/File/LegalDocuments/procedures/merchandise/190.pdf)
- “Per Capita GDP by Region and Quarter,” [http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/ 12](http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/a-PercapitaCon2000-2015.htm)
[Documents/a-PercapitaCon2000-2015.htm](http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/a-PercapitaCon2000-2015.htm)
- “Gaza’s Unemployment Rate almost 42% in 2016,” *Gisha*, [http://gisha.org/updates/5927 13](http://gisha.org/updates/5927)
- Socio-Economic & Food Security Survey 2014: State of Palestine, Palestinian Central Bureau 14
of Statistics, May 2016, [http://fscluster.org/sites/default/files/documents/sefsec2014_report_](http://fscluster.org/sites/default/files/documents/sefsec2014_report_all_web.pdf)
[all_web.pdf](http://fscluster.org/sites/default/files/documents/sefsec2014_report_all_web.pdf)
- “Fact Sheet: Gaza’s Electricity Crisis | May 2010,” Occupied Palestinian Territory, May 17, 15
2010, <https://www.ochaopt.org/content/fact-sheet-gazas-electricity-crisis-may-2010>
- “Treading Water: The Worsening Water Crisis and the Gaza Reconstruction Mechanism,” 16
Oxfam, March 2017, [https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-treading-water-](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-treading-water-gaza-reconstruction-mechanism-220317-en.pdf)
[gaza-reconstruction-mechanism-220317-en.pdf](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-treading-water-gaza-reconstruction-mechanism-220317-en.pdf)